

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 17: «Қазіргі аграрлық ғылым: цифрлық трансформация» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференцияға материалдар = Материалы международной научно – теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30 – летию Независимости Республики Казахстан.- 2021.- Т.2, Ч.2 - Б.37-39

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ЫРЫМ МЕН ТЫЙЫМ СӨЗДЕРДІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Манат Н., 1-курс студенті

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан қ.

Көшпелілер кезеңіне тән, тарихи тереңде жатқан рухани құндылықтардың бірі - қазақ халқының ырымдары. Олардың әрбірінің тәрбиелік мәні, берер өнегесі зор. Ырым дегеніміз – халықтың сенімімен, ақ ниетінен, шын көңілінен туған ұлттық ерекшеліктің бір саласы. Өз алдына бір жақсылықтың немесе жаманшылықтың хабаршысы. Адамды сақтандырушы, халық мінезімен, әдет-ғұрпымен тығыз байланысты, халқымыздың сан ғасырлар бойы ұрпақ жадында жаңғырып, тәрбиенің қайнар көзі болып келе жатқан киелі ұғымдарының бірі. Қазақтың ырымдары өз алдына бір сала, көшпелі тұрмысының қыры мен сырын, мәнісін айқара ашады. Тыйым – халықтың тәлім-тәрбие, үлгі-өнеге, ақыл-кеңес берудегі тәрбие құралдарының бірінен саналады. Бұл жастарға «жаман әдеттен жирен» дегендей жаман істерден сақтан-дырып, жақсылыққа еліктеу, бейімдеу мақсатынан шыққан таза халықтық педагогикалық ұғым[1,78]. Ырым мен тыйым қосарлана жүреді. Ырымдарда әдеп, этика басымырақ түссе, тыйымдарда білгізуге, ұқтыруға тырысу басым келеді. Ырым-тыйымдарды қазақтың ұлттық болмысынан бөле-жара қарауға болмайды. Халқымызбен ғасырлар бойы жасасып келе жатқан ырым-тыйымдар тізбегі халықтың өмірінде, салт-дәстүрінде, әдет-ғұрпында, тұрмыс-тіршілігінде кеңінен көрініс береді. Ырым мен тыйым адамды тәрбиелеп, жат әдеттерден тыюға бағыттайды.

Тыйым сөздер бұйрық райда қолданылады. Мысалы: «Ақты төкпе», «Үйге қарай жүгірме», «Тізенді құшақтама», «Көкті жұлма», «Тұзды төкпе» және т.б. Ырым тыйым сөздердің мәнін түсіндіруден тұрады. Неге олай жасауға болмайды, оның себеп-салдары қандай? Жаман мінез, нашар қылықты одан ірі тыю үшін, тыйым сөзді одан әрі түсіндіреді «Көк шөпті жұлсаң, көктей орыласың, жастай жазым боласың» десе, тыйым –ырымға айналады.Қазақ ешқашан тыйым сөздерді көпше түрде айтпайды.Өйткені бұл сөздер әрбір адамға жеке дара айтылған. Бұл- ұлттық тәрбиенің қайнар көзі[2,5].

Қанша ғасырдан бері келе жатқан тыйым сөздердің мәні өзгермеген, қасиеті кетпеген және бүгінгі заман жастарына берер өнегесі де көп. Адам қоғамының барлық түрінде де тыйым сөздер қажет. Тіршілік болған соң түрлі әбес істер де болуы мүмкін. Сол келеңсіздікті болдырмау үшін нанымдық, сенімдік, моральдық- этикалық, құқықтық нормалар сияқты

тыйым сөздер де әлеуметтік ортаны реттеп отырады. Қоғам мүшелерін игі мақсаттарға бағыттап, адамдар арасындағы үйлесімділікті қамтамасыз етуге мүмкіндік туады[3,35]. Ырым және тыйым сөздердің мазмұнынан тәрбиенің бірнеше түрін көруге болады. Атап айтсақ, адамгершілік, әдептілік, имандылық, экологиялық, гигиеналық және тағы басқа түрлерге бөлуге болады.

Адамгершілік адам болмысы үшін басты көрсеткіш екені белгілі. Мұндай адами сезімдерді қалыптастыратын сөздердің қатары көп. Оларда адамды сыйлау, қайырымды болу, өтірік айтпау, еңбекті бағалау, т.б. тәрбиелік ұғымдар қамтылған. Мысалы: адамға қарап күлме, біреуді алдама, кісі ақысын жеме, үлкеннің бетінен алма, жақсыдан үйрен, жаманнан жирен, кемтарға күлме, ұрлық қылма, зорлық жасама, арыңды сатпа, аманатқа қиянат жасама, әйелге күш көрсетпе, мақтанба, тәкаппар болма, өтірікке куәлік жасама, жалқау болма. Әдептілік - адамдармен қарым - қатынаста көрінетін сыпайыгершілік, ізеттілік таныту арқылы өз ортасында сүйкімді, жұғымды көрсететін ерекше қасиет. Мұндай сөздерге: асты күттірме, асты үрлеме, асты жамандама, тамақты сораптап ішпе, қолыңды төбеңе, желкеңе қойма, түрегеп тұрып немесе жатып тамақ ішпе, топта даурығып сөйлеме, кісінің көзінше қасынба, мұрныңды шұқыма, кісінің үстінен аттама, тосып сөйле, кісіге қарап түкірме, т.б. жатады. Имандылық адамгершілік, тәртіптілік, сыпайыгершілік ұғымдарының бәрін де қамтиды. Олар: бейіт тұсынан шауып өтпе, жүгіріп өтпе, бейітке қолыңды шошайтпа, әруақ аттама, дінді сатпа, құранды баспа, тәңірге, әруаққа, құранға тіл тигізбе, өлім үстінде жаман сөз айтпа, өлген адамды жамандама, намазды бұзба, қабірді баспа, т.б.[4,87] Экологиялық тәрбие - қоршаған ортаға қамқорлық, залал тигізбеу, тылсым құдіретін бағалауға арналған сөздер жатады. Олар - көкті жұлма, ұяны бұзба, суға түкірме, ағын суға кір шайма, малды теппе, аққуды атпа, бұлақты бітеме, жәндікті өлтірме, құмырсқаның илеуін баспа, бұлақты бұлғама, ағашты кеспе. Тазалық тәрбиесінде жас ұрпақтың дені таза, тәні сау болып өсуі жеке бас тазалығын сақтауға арналған тыйым сөздердің орны ерекше. Олар: аяғыңды жоғары көтерме, сыпырғышпен ұрма, шалбарыңды жастанба, сыпырындыны, күлді шашпа, құдыққа түкірме, саусағыңды сорма, қолға жұққан суды сілкіме, тамақтың үстінен аттама.т.б. Эстетикалық тәрбиеге қатысты адамның сыртқы көрінісінің жарасымдылығы мен жүріп - тұру әдебіне байланысты әр алуан сөздер бар. Олар: шашыңды жайма, езуіңді керме, талтайып отырма, тырнағыңды өсірме, бөркінді теріс киме, кіндігіңді ашпа. Тізені, табанды тартуға болмайды. Ауруға шалдыққанда ғана тізе мен табанды тартады. Тізені құшақтамайды. Бұл «ұрпақсыз қалдым», «қу тіземнен басқа құшақтар қалмады», деген жаман ырымды білдіреді. Жуған қолды сілкісе, ырыс- несібе кетеді дейді. Адамға қарап қолды шошайту әдепсіздік болып саналады. Аяқ-қолды жіппен байлауға болмайды. Себебі бұл қол-аяғы байланған тұтқынды еске салады. Басты шайқауға, тісті қайрай беруге болмайды. Жүйке ауруына шалдыққан адам ғана осылай істейді. Таңдай қағуға болмайды. Үй ішінде таңдай қаға беру – жаманшылық (өлім-жітім) шақыру белгісі. Біреуге қарап ерін шығаруға, үлкен адам алдында

аяқты созып отыруға, адамға қарай түшкіруге, түкіруге, үлкен кісінің жолын кесіп өтуге болмайды, бұл қылықтардың бәрі де әдепсіздік болып саналады. Ауылға атпен шауып келуге, үйге жүгіріп кіруге болмайды. Бұл қауіп -қатер не адам шығынынан хабар деген жаман ырымға саналады. Егер сүйінші хабар болса, шауып келуге болады. Бірақ «сүйінші, сүйінші!», - деп айқайлап келу керек. Қайғылы, қазалы хабарды естірткенде немесе жаназаға шақырғанда атпен шауып келіп, шеткі үйге ғана хабарлайды. Кісі ақысын жеуге болмайды. Кісі ақысын жеген адам о дүниеде тозаққа барады. Жақын адамға мысық бермейді, аралары суып кетеді. Жақын адамдарға пышақ сыйламайды. Түн ішінде тырнақ алмайды. Өйткені қол кесіліп немесе тамаққа тырнақ ұшып түсуі мүмкін. Тағамдарға қатысты тыйым сөздер: Жерге төгілген ақты (сүт, айран) басуға болмайды. Сүт төгілген жерге тұз себеді. Сауылған сүттің бетін ашып қоюға болмайды. Беті ашық қалса, шаң – тозан немесе улы жәндіктер түсіп кетсе, сүтті бүлдіреді. Сүттен жасалған тағамдарды жерге төгіп тастауға болмайды. Алғаш найзағай ойнағанда, көктемнің алғашқы жауыны жауған кезде киіз үйдің босағасына, керегелерінің басына көктен жаудырсын, жерден өндірсін, береке болсын деген ізгі тілекпен ырымдап ақ жағады. Қазақ ұғымындағы ақ атаулы – азықтың тамақ қана емес, ол шынымен қаншама төлді өсіріп отырған қасиетті сүт қой. Сондықтан ананың ақ сүтін ардақтай білетін қазақ халқы малдың сүтін де қадірлеген. Қазақта «ақ» сөзімен тығыз байланысты ұғым өте көп. «Ақ жаулықты ана», «ақ сақалды қарт», «ақ сүт», «ақ неке» дегендей, ақ сөзімен байланысқан ұғымы терең сөздер тазалықты, пәктікті айғақтайды. Жылан екеш жыланға да көңіліміздің түзулігін білдіріп, жамандық жасамай, басына ақ тамызып шығарып жібереміз. Қазақ ешқашан үйге кірген жыланды өлтірмейді. Өйткені жылан өздігінен, қарнын тойғызу үшін адамды шақпайды, тиіп кеткенде өзін қорғау үшін шағады. Нанды шашуға, жерге тастауға, басуға, рәсуа етуге болмайды. Нан – дәм басы, онсыз өмір жоқ. Сондықтан да дастарқанға алдымен нан қойылады. Таңертең нан ауыз тимей үйден шығуға болмайды. «Асығыспын, нан ауыз тиейін», «Ең құрыса, нан ауыз ти», - деген сөздер бекер айтылмаған. Нанды төңкеріп қоюға болмайды. Нан – қасиетті дәм. Онымен ойнауға болмайды. Нанды бір қолмен сындыруға болмайды. Кемтар адам ғана нанды бір қолымен сындырады. Осындай қазақ ұлтымен бірге жасап келе жатқан ырым- тыйым сөздер ұрпақты тәрбиелейді, ұлтпен бірге жасай береді.

Ырым мен тыйым сөздер халқымыздың тәрбиесінде ерекше орын алады. Тыйым сөздер - ұлттық тәрбиенің негізі, қазақ халқы балаларын кішкентай кезінен жақсы нәрсеге үйір болсын, жамандықтан аулақ болсын деп тыйым арқылы тәрбиелеп отырған. Қазақтың тыйым сөздерін бойына сіңірген ұрпақ түрлі келеңсіз қылықтардан аулақ болып тәрбиелі, әдепті, инабатты болып өсері сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Кенжеахметұлы С. Жеті қазына. – Алматы: Білім, 2011. – 78 б

2. Бірім – тыйымдарымыздың өзі терең ғылыми зерттеулерді қажет етеді
//Дәстүр.–2017. №1, Қаңтар - Ақпан –5 б
3. Formation of the language identity of a blogger S.V. OlenovThe Department of Stylistics and Rhetorics, Kildibekova, Z.K. Kurmanova, T.M. Kravtsova, Maracaías-Venezuela Opción, Año 35, Especial No.23 (2019): 904-921ISSN1012-1587/ISSNe:2477-9385<https://produccioncientificaluz.org/index.php/opcion/article/view/30090>
4. Кенжеахметұлы С. Ұлттық әдет-ғұрыптың беймәлімі. – Алматы: Санат, 1998. – 87б

Ғылыми жетекшісі : Төлеужанова Ж.М.